

- Так не буває.
- Бо охолоджувати – це властивість аж ніяк не теплоти, я вважаю, а того, що їй протилежне.
- Так.
- І зволожувати – властивість не сухості, а її протилежності.
- Звичайно.
- А робити шкоду – це властивість не доброї людини, а злої.
- Здається, так.
- Але ж справедлива людина – добра людина.
- Без сумніву.
- Отже, Полемарху, не гідно людини справедливої шкодити – ні товаришеві, ні комусь іншому; це допустимо лише тому, хто їй протилежний, тобто людині несправедливій.
- На мою думку, Сократе, ти говориш правду, – погодився він.
- Тож якщо хтось каже, що віддавати кожному належне – справедливо, і при цьому матиме на думці, що справедливий муж завдає ворогам шкоди, а друзям допомагає, то той, хто так стверджує, зовсім не мудрець, тому що він каже неправду, адже для нас уже зрозуміло, що справедливо нікому ні в чому не шкодити.
- Я згоден, – відказав Полемарх.
- Отже, – мовив я, – ми разом з тобою підемо в бій, якщо хтось стверджуватиме, що саме так сказав Симонід, чи Біант, чи Піттак або ж хтось інший із мудрих та славних мужів¹⁴.
- Так, я готовий, – сказав Полемарх, – стати обіч тебе в такій битві.
- А знаєш, – мовив я, – чий це, на мою думку, може бути вислів, який стверджує, що справедливо допомагати друзям, а ворогам шкодити?
- Чий? – запитав він.
- Гадаю, що він належить Періандрові, а можливо, Пердіцці, чи Ксерксу, чи фіванцю Ісменію,¹⁵ чи якомусь іншому багатому чоловікові, який надто високої думки про свою могутність.
- Ти говориш щиру правду, – сказав Полемарх.
- Ось і добре, – відповів я. – А оскільки стало очевидним, що не це є ознакою справедливості, чи радше справедливого, то що ж у цьому випадку сказав би хтось інший, яке визначення запропонував би?

X.

Фрасімах під час нашої розмови неодноразово поривався заперечити нам, однак ті, що сиділи поруч з ним, стримували його, оскільки хотіли вислухати все до кінця. Проте щойно в бесіді, коли я поставив останнє запитання, з'явилась пауза, Фрасімахові остаточно урвався терпець, і він, напружившись, мов звір, зірвався з місця, наче хотів розірвати нас на шматки. Ми з Полемархом налякано відсахнулися, а він, ставши між нами, загримів гучним голосом:

– Що за дурниці ви вже давно верзете, Сократе! І чому в такий наївний спосіб ведете розмову, поступаючись один одному? Якщо ти й справді хочеш дізнатись, що таке справедливість, то не обмежуйся одними запитаннями і не хизуйся спростуваннями, коли тобі дають відповідь. Ти ж бо добре знаєш, що легше запитувати, ніж відповідати, отож сам і відповідай, і скажи, що ти вважаєш справедливим. І коли ти мені кажеш, що оце ось – належне, або корисне, чи вигідне, чи прибуткове, чи придатне, ти спершу ясно й чітко визначи, що саме маєш на увазі. Якщо ж і далі плестимеш таку нісенітницю, я й слухати не буду.

Почувши це, я дуже збентежився і поглянув на Фрасімаха навіть з якимось острахом. І мені здалося, що коли б я не подивився на нього раніше, ніж він на мене, то я просто проковтнув би свого язика. Але тепер, коли під впливом власної тиради його почала проймати щораз більша лють, я поглянув на нього першим, і саме тому спромігся на відповідь і сказав із тремтінням у голосі:

– О Фрасімаху, не гнівайся на нас! Якщо ж ми й помилились у чомусь, розглядаючи ці докази, – я і ось він, – то будь певен, що помилилися ми не зумисне. Невже тобі на спадає на думку, що коли б ми шукали золото, то ніколи б зумисне, оскільки це залежить від нас, не поступалися б один одному в пошуку, щоб не знецінити знахідку. Адже ми шукаємо справедливість, річ дорогоціннішу за багато скарбів золота. То невже ж ми так безглуздо поступаємось один одному і не докладаємо щонайбільших зусиль, щоб її виявити? Не вводь себе в оману, мій друже. Ні, я гадаю, це просто понад наші сили. Тож вам, яким це під силу, набагато більше личило б змилосердитись над нами, ніж гніватись.

XI.

На ці слова Фрасімах досить сардонічно¹⁷ посміхнувся і вигукнув:

– О Геракле! Ось вона, звична іронія Сократа. Я ж про це й раніше тут усім говорив, що ти не захочеш відповідати, а будеш бавитися у простакувату людину і вдаватимешся до різних викрутасів, аби тільки не відповісти, якщо тебе хтось про щось запитає.

– Ти розумна людина, Фрасімаху, – сказав я, – і добре знаєш, що коли ти поцікавишся в когось, скільки це буде дванадцять, але, запитуючи, попередньо заявиш: «Тільки щоб мені, чоловіче, не казав, що дванадцять – це двічі по шість, чи тричі по чотири, чи шість разів по два, чи чотири рази по три, бо інакше я й слухати не буду, якщо ти й надалі верзтимеш казна-що», то, гадаю, тобі наперед буде зрозуміло, що ніхто не дасть відповіді на таке твоє запитання. Але якщо тобі скажуть: «Як ти собі це уявляєш, Фрасімаху? Чи маю відповідати так, щоб не згадати нічого з того, про що ти перед цим попереджав? А коли, диваче ти отакий, щось і підвернеться, я все одно маю говорити всупереч правді? Чи як, на твою думку?» Що скажеш на це?

– Отже, якщо справедливий муж здатний зберігати гроші, то він і викрадати їх зуміє найкраще?

– Принаймні, – сказав Полемарх, – це впливає з нашого розмірковування.

– Отже, справедлива людина, як виявляється, є ніби якимось злодієм. І ти, очевидно, довідався про це з Гомера. Бо він віддає перевагу Автоліку, дідові Одиссея по матері, і говорить, що той переважав усіх людей у злодійкуватості й присяганнях¹³. Тож, на вашу думку – і твою, і Гомера, і Симоніда, справедливість – це щось злодійкувате, однак спрямоване на користь друзям і на шкоду ворогам. Хіба ти не так говорив?

– Ні, присягаю Зевсом, – відказав він. – Хоча я вже й не знаю, що взагалі говорив. Проте ще раз повторю: справедливість – це приносити користь друзям і шкодити ворогам.

– Кого ж ти називаєш друзями: тих, які видаються кожному гарними людьми, чи тих, що такими є, але по них цього не видно? Це ж стосується і ворогів.

– Природна річ, – сказав він, – любити тих, яких вважаєш добрими, а того, хто злобливий, – ненавидіти.

– Невже, в Такому випадку, люди не помиляються щодо цього, оскільки багато хто їм видається добрим, хоча насправді таким не є, і навпаки?

– Помиляються.

– Отже, добрі люди для них бувають ворогами, а погані – друзями?

– Так.

– Але ж тоді справедливим для таких буде допомагати поганим людям і шкодити добрим.

– Виявляється, так.

– Тим часом добрі люди – справедливі, і вони не можуть чинити несправедливо.

– Згоден.

– З твоїх слів впливає, що справедливо завдавати зла тим, хто нікому не завдає жодної кривди.

– Ні в якому разі, Сократе! Така думка, звичайно ж, безглузда.

– Виходить, було б справедливо шкодити несправедливим, а справедливим допомагати.

– Ця думка краща від попередньої.

– Отож, Полемарху, з багатьма із людей, які помиляються, досить часто стається так, що для них є справедливо шкодити друзям, бо ті видаються їм поганими, а ворогам допомагати, немов добрим людям. Таким чином ми проголосимо щось цілком протилежне до того, про що говорили раніше, наводячи слова Симоніда.

– І справді, – сказав він, – так нерідко трапляється. Але, може, змінімо цю думку, бо ми, здається, неправильно визначили, хто є друг, а хто – ворог.

– А як ми визначили, Полемарху?

– Ніби той, хто видається нам добрим, той і є другом, а хто лише видається, а насправді не такий, як видається, той не друг. З такою ж міркою слід підходити і до ворогів.

– З цього міркування випливає, що добрий буде нам другом, а поганий – ворогом.

– Так.

– Тоді яка твоя думка, коли б попереднє визначення справедливо-го ми доповнили ще чимось іншим, крім того, що справедливо робити добро друзям, а ворогам – зло? Чи потрібно до цього додати ще таке, що справедливо робити добро друзі, якщо він добра людина, і шкодити ворогові, якщо він людина лиха?

– Звичайно, – відказав Полемарх, – це, на мою думку, чудово сказано.

IX.

– Тоді виходить, – сказав я, – що справедливому мужу властиво шкодити комусь із людей?

– Так, ясна річ. Поганим людям і ворогам треба шкодити.

– А коли зробити шкоду коням, вони стають кращими чи гіршими?

– Гіршими.

– З огляду на достойності собак чи коней?

– Коней.

– Так і собаки, якщо їм зробити шкоду, втрачають на вартості, що характерна для собак, а не на тій, що притаманна для коней?

– Безумовно.

– А щодо людей, мій друже, чи не скажемо ми, що й вони, коли їм завдати шкоди, стають гіршими у своїх людських достоїнствах?

– Звичайно.

– А хіба справедливість – не людське достоїнство?

– Жодних заперечень.

– Виходить, мій друже, що ті із людей, яким нашкодили, обов'язково стають менш справедливими?

– Здається, так.

– А хіба можуть музиканти за допомогою музики зробити когось немусикантом?

– Це неможливо.

– А вершники за допомогою верхової їзди – когось таким, що не вміє їздити?

– Не може бути.

– А справедливі за допомогою справедливості можуть когось зробити несправедливим? Чи взагалі добрим людям під силу своєю доброчесністю перетворити інших на злостивих?

- Тоді хто принесе найбільше користі друзям, коли вони захворіють, і зла – ворогам, якщо йдеться про хворобу і здоров'я?
- Лікар.
- А хто для мореплавців, зважаючи на мінливість моря?
- Керманіч.
- А що ж справедливий? Яким вчинком і в якій справі він матиме змогу допомогти друзям і зашкодити ворогам?
- На війні, співучастю в битві, принаймні так мені видається.
- Припустимо, що це так, Але ж, друже Полемарху, тим, що не хворіють, лікар непотрібний.
- Правда.
- І тим, хто не пливе, не потрібно керманіча.
- Так.
- Отже, і тим, хто не воює, не потрібна справедлива людина?
- Це, на мою думку, не так.
- Тобто справедливість потрібна і в мирний час?
- Потрібна.
- А хліборобство також? Чи ні?
- Ясна річ, що потрібне.
- Для вирощення врожаю?
- Так.
- І, звичайно, потрібне ремесло шевця?
- Так.
- Гадаю, ти скажеш, для постачання нам взуття?
- Саме так.
- То що ж, яка потреба, на твій погляд, у справедливості в мирний час?
- Вона потрібна у справах, Сократе.
- Коли ти говориш про справи, то маєш на увазі спільну участь у чомусь чи щось інше?
- Звичайно, спільну участь.
- Тож хто буде добрим і корисним у грі в шашки – той, хто справедливий, чи той, хто вміє грати?
- Той, хто вміє грати.
- А коли кладуть цеглу чи камінь, справедлива людина більше придасться і буде кращим співучасником, ніж муляр?
- Зовсім ні.
- А в чому справедлива людина є кращим спільником, ніж, скажімо, кітарист, так само, як кітарист для гри на струнному інструменті є кращим від справедливої людини?
- У грошових справах, мені здається.